

6. Швець А. Ю. Предмет злочинів проти власності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Ю. Швець ; Держ. НДІ МВС України. – К., 2011. – 20 с. – Укр.
7. Бодаєвський В. П. До питання про об'єкт майнових злочинів / В. П. Бодаєвський // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20–21 травня 2011 р.). – Луганськ, 2011. – С. 75–78.
8. Цивільне право України [Електронний ресурс] : навч. посібн. / [Борисова В. І., Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.]; за заг. ред. В. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Т. 1. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 480 с. – Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/44_Civilne_pravo_Ukraini_t1.
9. Харитонов Є. О. Цивільне право України [Електронний ресурс] : підручник / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – Вид. 2, перероб. і доп. – К. : Істина, 2007. – 816 с. – Режим доступу : <http://student-lib.net/index.php?page=0-29-366&bookpage=288>
10. Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження) : монографія / Азаров Д. С. – К. : Атіка, 2007. – 304 с.

ЖУРОВА І.І.,

здобувач кафедри кримінального права та кримінології (Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.81

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, УМОВНО-ДОСТРОКОВО ЗВІЛЬНЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Розглянуто соціально-демографічну характеристику осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання. Виокремлено такі її ознаки, як вік засудженого, стать, сімейний стан, рівень освіти, трудова діяльність, стан здоров'я.

Ключові слова: соціально-демографічна характеристика, умовно-дострокове звільнення, покарання, засуджені.

Рассмотрена социально-демографическая характеристика лиц, условно-досрочно освобожденных от отбывания наказания. Выделены такие ее признаки, как возраст осужденного, пол, семейное положение, уровень образования, трудовая деятельность, состояние здоровья.

Ключевые слова: социально-демографическая характеристика, условно-досрочное освобождение, наказание, осужденные.

The article deals with the socio-demographic characteristics of persons released on parole from serving punishment. Its features such as age of the convict, his or her sex, marital status, education, employment, health are pointed out in the article.

Key words: socio-demographic characteristics, parole, punishment, convicts.

Вступ. Факт тривалого перебування особи в умовах виправних колоній (ізоляція, значне правообмеження, наявність строку позбавлення волі) зумовлює необхідність виокремлення нами з усього розмаїття найбільш значущих ознак, які б максимально відображали процес особистісних змін, у тому числі на момент застосування умовно-дострокового звільнення. З огляду на викладене, ми не можемо лишити поза увагою дослідження науковців, які вивчали окремі аспекти виконання кримінальних покарань.

Розвиток кримінологічної, кримінально-виконавчої науки, практика діяльності виправних колоній дозволили не лише виробити певний підхід до вивчення особи засуджених, але й підтвердили обґрунтованість цього шляхом вивчення таких ознак, як соціально-демографічні,

кримінально-правові та кримінально-виконавчі, а також їх наукового аналізу. У зв'язку з цим зауважимо, що вперше програма вивчення особи засудженого відповідно до зазначених ознак, запропонована ще у 70-х рр. ХХ ст. О. С. Михліним, використовується й нині [1, с. 45]. Слід зазначити, що особа засудженого – це предмет вивчення різних галузевих наук – педагогіки, психології, соціології, а також криминології, кримінального, кримінально-виконавчого права, виходячи із предмету цих сфер знань. Значну увагу приділено вивченню різних аспектів проблеми особи злочинця, з позиції засудженого, у науці кримінально-виконавчого права.

Зокрема, на думку професора І. Г. Богатирьова, вивчення особи злочинця має науково-пізнавальне і практичне значення, необхідне для успішного виконання комплексу заходів щодо запобігання правопорушенням, у тому числі й серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції [2, с. 116]. Поіменованим ученим вироблено власну структуру ознак особи злочинця, яка включає в себе такі елементи: соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-психологічні ознаки.

Інший провідний учений в галузі кримінально-виконавчого права професор О. Г. Колб, досліджуючи проблеми запобігання злочинності в умовах позбавлення волі, виділяє п'ять підсистем індивідуальних властивостей особистості, а саме: демографічні ознаки (вік, стать, сімейний стан тощо); ознаки, що характеризують особистість в аспекті освітнього рівня, знань тощо; властивості морально-психологічного характеру (непорядність, нечесність та інше); психічні властивості (емоційна нестійкість, внутрішня недисциплінованість тощо); біофізіологічні властивості (стан здоров'я, особливості фізіологічної конституції та інше) [3, с. 245–246]. Таку структуру вважаємо нами вельми розгорнутою, вона містить вичерпний перелік ознак, що повною мірою характеризують особу, проте не завжди у дослідній діяльності є можливість вивчити та узагальнити отриману інформацію, а іноді й застосувати її на практиці.

Ми дотримуємося визначеної у науковій літературі позиції, що вивчення особи засудженого, передусім, має бути цілеспрямовано, зумовлено необхідністю отримання такої інформації, яку слід використати у процесі виконання покарання, здійснення виховного впливу на засуджених. Важливий принцип вивчення засудженого – це об'єктивність, безперервність, наступність, розвиток, дієвість, що передбачає дослідження усіх тих змін, які відбуваються в особистості засудженого для врахування їх як у законодавстві, так і в правозастосуванні [4, с. 6, 7; 5, с. 5].

Підтримуючи наявні у сучасній пенітенціарній науці тенденції, зазначимо, що у вивченні такої категорії засуджених до позбавлення волі, як особи, що підлягають умовно-дostroковому звільненню від відбування покарання, необхідно враховувати, що такі особи не лише володіють специфічними особливостями (котрі дозволили адміністрації колонії, спостережній комісії й суду визнати доведення такими засудженими свого виправлення), а також являються частиною суспільства з типовими для нього властивостями. Тому дослідження такої специфічної категорії, як особа засудженого, який підлягає умовно-дostroковому звільненню від відбування покарання, обумовлює звернення до аналізу сукупності показників, що відображають їх соціально-демографічні, кримінально-правові та кримінально-виконавчі ознаки.

Знання основних параметрів характеристики особи засудженого, який підлягає умовно-дostroковому звільненню від відбування покарання, дозволяє не лише сформулювати теоретично значущі висновки, але й висловити актуальні у практичному плані пропозиції щодо застосування основних засобів виправлення та ресоціалізації, а також підвищення результативності діяльності виправних колоній щодо досягнення регламентованих кримінально-виконавчим законодавством мети і завдань.

Вивчення особистості засуджених пов'язано з процедурою оцінки її у традиційному форматі, однією з яких є соціально-демографічна характеристика. Проаналізувавши існуючі точки зору щодо сутнісного розуміння ознак особи злочинця (засудженого), зазначимо, що серед основних ознак, притаманних такій особі, її соціально-демографічна характеристика залишається однією з важливих і значущих. Проте вона ще малодосліджена щодо осіб, звільнених від відбування покарання умовно-дostroково.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження соціально-демографічної характеристики осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання.

Результати дослідження. Під час нашого дослідження здійснено збір репрезентативних даних, які дозволяють зробити узагальнені висновки про особливості осіб, звільнених від відбування покарання умовно-дostroково. Так, протягом 2011–2012 рр. ми переглянули 300 особових справ засуджених, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, у виправних колоніях мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Харківської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областей.

Соціально-демографічна характеристика осіб, які підлягають звільненню від відбування покарання, дає можливість отримати уявлення про соціальний образ осіб певної категорії, про їх соціальні прояви, а також установити загальні найхарактерніші риси як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин і такого їх інституту, як звільнення від відбування покарання. Цей вид характеристики осіб, звільнених від відбування покарання умовно-дostroково, орієнтовано на визначення основних вікових груп засуджених, статевої ознаки, їх сімейного стану, рівня освіти, стану здоров'я та інших ознак, котрі дозволять створити кримінально-виконавчий портрет засудженого, який сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Ці дані мають важливе значення не тільки стосовно завдань обґрунтованості застосування інституту умовно-дostroкового звільнення до різних категорій засуджених, але й під час заходів з подальшої соціальної адаптації після звільнення, а також зі здійснення необхідного контролю протягом невідбутого строку з метою недопущення правопорушень (у тому числі злочинів).

Одним із показників соціально-демографічної характеристики є **вік засудженого**. За результатами проведеного дослідження можемо узагальнити, що порядок і умови виконання та відбування покарання у виправних колоніях залежно від вікових особливостей мають суттєво різнитися. Зрозуміло, що більш неврівноважені, імпульсивні, категоричні у спілкуванні молоді люди потребують іншого підходу, обґрунтованості та виваженості під час виховного впливу. З віком пов'язується становлення та формування особи. Традиційно підкреслюється, що вік, як жодний інший чинник, визначає інтереси особи, її потреби, життєві плани, стан здоров'я, можливості та перспективи подальшого життя (створення сім'ї, отримання спеціальності, освіти), її оточення. Без урахування вікових особливостей не можливо оцінити об'єктивно поведінку засудженої особи під час відбування покарання. Безумовно, вік впливає на цілий комплекс питань кримінально-правового характеру. Так, він є підставою для визнання особи здатною понести кримінальну відповідальність за вчинений злочин. Певною мірою вік є чинником, що ураховується під час визначення виду та розміру покарання, виду установи виконання покарань на стадії розподілу засуджених [6, с. 10; 7, с. 13].

Результати дослідження відображають такі вікові групи серед осіб, звільнених від відбування покарання умовно-дostroково:

- а) 18–19 років – 4 %;
- б) 20–24 роки – 12 %;
- в) 25–30 років – 31 %;
- г) 31–40 років – 41 %;
- д) 41–50 років – 9 %;
- е) 50 років і старше – 3 %.

Таким чином, дані вказують на те, що переважну частину осіб, які підлягають звільненню від відбування покарання, становлять засуджені молодіжного та середнього віку. Це пояснюється тим, що засуджені молодіжного віку більше схильні до виправного впливу, що формує в них готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Відомості про співвідношення осіб **чоловічої та жіночої статі** серед звільнених від відбування покарання умовно-дostroково такі:

- а) чоловіки – 78 %;
- б) жінки – 22 %;

Як справедливо зазначається у пенітенціарній науці, “сім’я – це не тільки фактор побутового устрою, але й носій певних ціннісних уявлень, поглядів і звичок, сфера прояву найпотаємніших особистісних рис. Більше того, після звільнення з місць позбавлення волі вона стає своєрідним специфічним (гадаємо, й найефективнішим) контролером поведінки судимої особи” [8, с. 44]. Роль сім’ї велика для кожної людини, а для засудженого – це сполучна ланка із суспільством, нормальними та природними умовами існування. Проте вона може й негативно впливати на засудженого, бути нейтральною.

Тому важливою ознакою соціалізації особистості засудженого, котра певною мірою впливає на готовність особи до виправлення і ресоціалізації, є **сімейний стан** осіб, які підлягають умовно-дostroковому звільненню (УДЗ) від відбування покарання. Необхідність виокремлення цієї ознаки пояснюється також тим, що нормальні сімейні стосунки сприяють позитивному впливові на людину. Сімейні зв’язки відіграють важливу роль у наданні моральної та матеріальної допомоги під час відбування покарання, а також у подальшій соціальній адаптації після закінчення строку покарання або застосування іншої підстави (у тому числі УДЗ) звільнення від відбування покарання [9, с. 12].

Відомо, що відбування покарання у вигляді позбавлення волі негативно впливає на збереження соціальних зв’язків, котре ускладнює їх реалізацію у сімейному житті. Водночас прагнення засудженого до скорішого звільнення з колонії (через правовий механізм інституту УДЗ) певною мірою сприяє розвитку шлюбно-сімейних відносин. У зв’язку з цим принагідно зазначимо, що 5 % осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, уклали шлюб під час відбування покарання. Можемо припустити, що цей факт було враховано ц судом у прийнятті рішення про застосування до засуджених зазначеного законного інтересу. Результати нашого дослідження показали, що на момент звільнення умовно-дostroково від відбування покарання сімейний стан засуджених характеризувався таким чином:

- а) одружений/одружена – 51 %;
- б) неодружений/неодружена – 22 %;
- в) розлучені – 16 %;
- г) цивільний шлюб – 11 %.

Із наведених даних видно, що найбільша частина засуджених, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, перебувають у шлюбних відносинах на момент звільнення, що полегшує соціально-виховну роботу адміністрації колонії, спрямовану на закріплення результатів виправлення засудженого та його подальшу ресоціалізацію. Цьому сприяє також законоположення абз. 7 ч. 2 ст. 99 КВК України, відповідно до якого після відбуття шести місяців покарання в дільниці соціальної реабілітації в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії засуджені можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, *зі своїми сім’ями*, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство (курсив наш. – І. Ж.)

У кримінології сім’я виступає також як важливий профілактичний чинник, завдяки якому особа, що має схильність до протиправної поведінки, може відмовитись від своїх антисуспільних задумів. Можна припустити, що таке твердження виявиться особливо слушним щодо засуджених, які мають можливість проживати разом із сім’єю під час відбування покарання (зокрема, на підставі абз. 7 ч. 2 ст. 99 КВК України).

Одним із важливих і позитивних соціальних факторів становлення особистості засудженого, у тому числі такого, який підлягає звільненню від відбування покарання умовно-дostroково, є його **рівень освіти**. Відомо, що рівень освіти пов’язаний з культурою поведінки особистості, її моральним вихованням, соціальним статусом, колом інтересів, життєвими цінностями і можливостями їх реалізації [10, с. 105]. Рівень освіти звільнених також важлива передумова і фактор, що багато в чому визначають можливості успішної соціальної адаптації після умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання.

Рівень освіти осіб, які підлягають звільненню від відбування покарання, прямо залежить від результатів виховної роботи з цією категорією засуджених, їх адаптації як під час відбування покарання, так і після звільнення. Нами встановлено, що засуджені, умовно-дostroково звільнені від відбування покарання, мають такий рівень освіти:

- а) базова середня – 19 %;
- б) повна середня – 40 %;
- в) середня спеціальна – 38 %;
- г) вища – 3 %.

У цілому рівень освіти звільнених умовно-достроково залежить від загальних процесів, що відбуваються в житті суспільства. Очевидно, що особа, звільнена умовно-достроково, яка не має відповідної освіти, повинна підвищувати свій рівень освіти. Але в умовах, коли отримання багатьох видів освіти платно, більшість таких осіб поставлено в тупикову ситуацію.

Показником соціально-демографічної характеристики засуджених, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, є **трудова діяльність** до засудження і направлення до місць позбавлення волі. Цей вид характеристики вказує на стаж і трудовий досвід людини, а також відображає спеціалізацію та професійні вміння й навички, що дає можливість скоординувати його трудову адаптацію у виправній колонії та правильно визначити заходи виховного впливу.

Справа в тому, що засуджені, які на свободі працювали тривалий час, мають, як правило, стійкіші соціально корисні зв'язки. Їх особистість менше занедбано у соціально-етичному відношенні, тому в період відбування покарання вони характеризуються краще, ніж особи, які мають невеликий трудовий стаж.

Більшість засуджених, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, до вчинення злочину займалася суспільно корисною працею, 77 % – працювали або навчалися; не працювали та не навчалися всього 23 % засуджених.

За результатами нашого дослідження, специфікою такого елемента соціально-демографічної характеристики осіб, звільнених від відбування покарання умовно-достроково, як *працездатність* є його 100-відсотковий показник. Це пояснюється таким чинником: для того, щоб застосувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України), засудженому, крім відбуття строків, установлених ч. 3 ст. 81 (формальна підстава), слід досягнути відповідного ступеня виправлення (матеріальна підстава) – “довів своє виправлення”, одним із критеріїв якого є сумлінне ставлення до праці.

Досліджувані нами засуджені оцінюють свій **стан здоров'я** на момент звільнення від відбування покарання таким чином:

- а) добрий – 34 %;
- б) задовільний – 55 %;
- в) поганий – 11 %.

Зазначені оцінки вказують на те, що досить значна частина засуджених приділяли належну увагу стану свого здоров'я як до засудження, так і під час відбування покарання.

Однак нами виявлено й певні проблемні питання. Так, з 11 % засуджених, які оцінили свій стан здоров'я на момент звільнення від відбування покарання як незадовільний, 9 % – засуджені жінки. Зокрема доведено, що тривале перебування засудженої жінки у місцях позбавлення волі позначається негативно на її загальному фізичному та психічному стані, отже, на здоров'ї взагалі. Спеціальні дослідження стосовно взаємозв'язку строку перебування в ізоляції та втрати працездатності свідчать на користь прискіпливішого вивчення питання ефективності застосування тривалих строків позбавлення волі до засуджених жінок [11]. Річ у тім, що спеціалісти з проблем особистісних властивостей засуджених, які відбувають тривалі строки позбавлення волі, наполягають на необхідності внесення змін та доповнень до кримінально-виконавчого законодавства в частині умов утримання цієї категорії засуджених. Вони вважають, що для забезпечення ефективності індивідуальної роботи з цими засудженими, серед яких майже 70 % осіб з аномальними психічними відхиленнями, та їх подальшої адаптації до умов ізоляції необхідна безпосередня участь психіатрів [12, с. 107]. Головне, чи зацікавлено суспільство зберегти здоров'я цієї категорії осіб. Річ у тім, що за принциповими визначеннями кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, покарання *не має на меті завдати фізичних страждань* (курсив наш. – І. Ж.) або принизити людську гідність (ст. 50 КК, ст. 1 КВК України). Отже, маємо розуміти, що суспільство зацікавлено, щоб стан здоров'я засуджених під час відбування покарання суттєво не погіршав.

Висновки. Отже, ґрунтуючись на результатах дослідження соціально-демографічної характеристики осіб, які підлягають звільненню від відбування покарання, можна сформувати такий портрет особи засудженого: середній вік – 25–40 років, у більшості – одружений/одружена, з добре збереженими соціальними зв'язками з близькими й родичами; частіше за все виховувався у повноцінній сім'ї; має середній рівень освіти; задовільний стан здоров'я; а також можливість працевлаштуватися після звільнення, щоб відновитися в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Список використаної літератури:

1. Федореев П. Р. Классификация личности осужденного к лишению свободы в теории и на практике / П. Р. Федореев // Человек: преступление и наказание. – 1999. – № 4. – С. 45–49.
2. Богатирьев І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : [монографія] / І. Г. Богатирьев. – К. : Атіка, 2005. – 312 с.
3. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : навч. посіб / Колб О. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 494 с.
4. Михлин А. С. Изучение личности заключенного / Михлин А. С. – М. : Политотдел ИТУ МВД СССР, 1969. – 37 с.
5. Михлин А. С. Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания / Александр Соломонович Михлин. – Фрунзе : Кыргызстан, 1980. – 200 с.
6. Берекешвили Л. Ш. Криминологическая характеристика женщин, совершивших преступления / Л. Ш. Берекешвили, И. А. Кириллова. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1976. – 37 с.
7. Характеристика осужденных к лишению свободы (по материалам контрольной переписи осужденных 1975 года) / [под ред. докт. юрид. наук А. С. Михлина]. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1978. – 167 с.
8. Трубников В. М. Социальная адаптация освобождаемых от отбывания наказания / Трубников В. М. – Х. : Основа, 1990. – 173 с.
9. Характеристика осужденных к лишению свободы. По материалам специальной переписи 1999 г. / [Данилин Е. М., Зубков А. И., Казакова В. А. и др.] ; под ред.: Михлина А. С. – М. : Юриспруденция, 2001. – Т. 2. – 464 с.
10. Майоров А. Методологические основы борьбы с наркотизмом в исправительных учреждениях / А. Майоров // Уголовное право. – М. : АНО “Юридические программы”. – 2005. – № 5. – С. 101–104.
11. Михлин А. С. Роль социальных и демографических свойств личности в исправлении и перевоспитании осужденных к лишению свободы / А. Михлин – М. : ВНИИ МВД СССР, 1970. – 186 с.
12. Детков А. Сверхдлительные сроки лишения свободы: уголовные и уголовно-исполнительные аспекты / А. Детков // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 105–107.

